

OSMANLI DEVLETİ'NİN ELİNDEN ÇIKAN BALKANLARDAKİ VAKIFLARIN MUHAFAZASI KONUSUNDA II.ABDULHAMİD (1877-1909) DÖNEMİNDE ALINAN TEDBİRLER

Dr.Nazif ÖZTÜRK

Insanlarda olduğu gibi devletlerin de iyi ve kötü zamanları vardır. XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin durumu, meçhule doğru giden bir yolcuya benzemektedir. İnşılı ve çıkışlı olan bu yolculukta Osmanlı Devleti'nin karşısına zaman zaman uçurumlar çıkmıştır. Bu uçurumların başında, Viyana bozgunu (1683), Karlofça Andlaşması (1699) ve Rusya ile yaptığı 93 Harbi (1877-1878)'ne bağlı olarak yapılan Berlin Andlaşması gelmektedir (Kodaman 1989:148).

Karlofça Muâhedesinden sonra Osmanlı'yı Avrupa'dan tasfiye eden ikinci mühim merhale 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Andlaşması olmuştur (Öztuna 1986:571).

Bu andlaşma ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yalnız Rusya tarafından parçalanmasına engel olmuş, buna karşılık Kıbrıs'ı almakla, Ermeniler'e sahip çıkmakla ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafazadan vazgeçmekle İmparatorluğun tamamen parçalanmasına ve çöküşüne yol açmış ve hatta bu süreci başlatmıştır (Kodaman 1989:150). Sonuç olarak Berlin Kongresi, mes'eleye yeni boyutlar getirmekten ve gündeme yeni maddeler ilave etmekten öteye bir işe yaramamıştır (Kodaman 1989:152).

Berlin Andlaşması hakkında Öztuna ise; "...93 Harbi'nde Türkler feci şekilde ezilmiş ve mağlup olmuştu. Bu andlaşma Osmanlı'nın Balkanlar'daki hayatını 35 yıl uzatmış oldu. Buna rağmen Berlin Muâhedesi, Türklerin tarih boyunca imza koydukları en aleyhlerinde andlaşmalardan biridir. Ancak Ayastefanos¹değildir..." (Öztuna 1986:571) demektedir.

Bu yazımızda tarihi panoramasını çizdiğimiz, fevkalade olumsuz siyasi ortamda imzalanan Berlin Muâhedenamesi'nin 30. maddesinin son fıkrasına dayanılarak (VGMA 1301:932/22), Osmanlı sınırları dışında kalan vakıfların ve bu bağlamda oralarda yaşayan dindaş ve soydaşlarımızın kimliklerini unutmadan hayatiyetlerini devam ettirmelerine yönelik II. Abdulhamid (1876-1909) döneminde alınan tedbirlerden bahsetmek istiyoruz.

Hazırlanan talimatların ve teşekkül ettirilen komisyonların dayanağını teşkil eden Berlin Andlaşması (Erim 1953: 403-425)'nin 30.maddesi aynen şöyledir. "İslâm ve saireden Karadağ'a ilhak olunan arazi dahilinde emlâki bulunup da emaret haricinde temekkün etmek isteyenler emlâkini iltizame vererek veya diğerleri marifetiyle idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir. Kimsenin emlâki, nizamın "menfaat-ı umumiye" zımında olmadıkça ve bahası evvelce tediye edilmedikçe alınmayacaktır. Osmanlı ve Karadağlı azadan mürekkep bir komisyon "emlâk-ı mirî"ye ve mevkuferin Bâb-ı âli hesabına olarak "suret-ı ferağ" ve istimaline dair işleri ve anlarda "efrad-ı ehali'nin ilişiği bulunur ise bu misüllü mes'eleleri üç sene zarfında tesviye eyleyecektir".

1. Edirne'nin kuşatılması üzerine, Ayastefanos (Yeşilköy) Andlaşması 31 Ocak 1878'de imzalandı. Bu andlaşma ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını elde ediyor. Büyük Bulgaristan kuruluyor, Kars, Batum, Ardahan ve Besarabya Ruslar'a bırakılıyordu. Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak kalmakla birlikte Avusturya ve Rusya'nın kontrolünde ıslahat yapılması kabul ediliyor, ilk kez Ermeni mes'elesi gündeme geliyordu. Kısacası, Rusya iki asır boyunca sürdürdüğü Balkanları ele geçirme ve İskenderun, Basra körfezleri yoluyla sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştiriyor, Şark Mes'elesi'nin Rumeli kısmını kendi çıkarları doğrultusunda çözerek, bu topraklar üzerinde tek söz sahibi durumuna gelmiş oluyordu. Avusturya, Selanik yolunun tıkanmasını; İngiltere'de, Ruslar'ın Ege Denizi'ne inmelerini ve doğuda önemli üs elde etmelerini kendi menfaatlerine tamamen ters addettiklerinden, Berlin Kongresi'nin toplanmasını sağladılar. Berlin Andlaşması ile Ayastefanos Andlaşması hükümlerinde şu önemli değişiklikler yapıldı. Büyük Bulgaristan prensliği muhtar Bulgaristan prensliği ve Hıristiyan bir vali tarafından yönetilmek şartıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı Şarkı Rumeli olarak ikiye ayrıldı. Doğubayazid Türkleri geri verildi. Bulgaristan'ın Ege ile münasebeti kesildi. Ayastefanos Andlaşması 145 milyon altın olan harp tazminatının 55 milyon altın olarak ve yıllık 350.000 altın taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı (Karaal 1988: 64-80, Kodaman 1989: 141-150, Öztuna 1986: 570-573).

İlk bakışta, sadece Karadağ'da kalan vakıf ve mîrî mal varlığı hakkında düzenlenmiş gibi görülen bu madde, zaman içerisinde Balkanlarda terketmek zorunda kaldığımız diğer bölge halkı ve oralarda kalan müslüman malları hakkında da uygulanmıştır (VGMA 1301: 932/20).

Benim bu çalışmam, olumsuzluklar içerisinde olumlu bir unsur aramaya yöneliktir. Yoksa, geçici de olsa ne Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasını, ne de Balkanlar'da kaybedilen vatan parçalarını, meşru göstermek ve normal saymak mümkün değildir.

Berlin Andlaşması'nda yer alan hükümlere dayanılarak, kaybedilen topraklar üzerinde bulunan Müslüman soydaşlarımıza ait vakıflar ile Mîrî Hazine'ye ait mal varlıklarının Bâb-ı âli hesabına ferağ ve istiğmal ile ilgili işlemleri yürütmek üzere komisyonlar kurulmuş, tesbit edilen bölgelere İstanbul'dan elemanlar gönderilmiştir. Bunları hepsinden daha önemlisi, bu komisyonların çalışma esaslarını düzenleyen talimatlar hazırlanmıştır.

Bu talimatnamelerden birisi, 19 Recep 1298/1880 tarihinde Karadağ Komisyonu'na tayin edilen Şekib Beyefendi'ye verilen talimattır (VGMA 1301: 932/22-23).

On bend halinde düzenlenen bu talimattan öğrendiğimize göre kurulan komisyon, "emlak-ı mîrî"ye ve mevkufenin; Bâb-ı âli hesabına ferağ ve istiğmalini sağlayacak, bu yerlerle ilişkisi bulunan kimselerin mes'elelerini 3 yıl zarfında bir sonuca bağlayacaktır (VGMA 1301: 932/22).

Bu talimatnameye göre, bir takım kamu arazilerinin yanında hükümet konağı, kışla, karakol ve PTT gibi musakkafât da "emlak-ı mîrî"den sayılacaktır. Ayrıca şahıslar tarafından istimliki mümkün iken devletin "yed-i tasarrufu"nda bulunan ve menafii hazineye ait olan akarlar dahi hep emlakî mîrîden sayılacaktır. Bu çerçevede, icar olunan han, hamam, dükkân, mağaza, değirmen, fabrikalar, çiftlikler, mîrî ormanlar sevâd (mer'a) tabir olunur otlaklar, velhasıl devletin istifade edegeldiği akarât, komisyon tarafından tetkik ve tefrik olunacaktır. Takdir edilecek bedeller üzerinden ister ise emarete, istemediği takdirde, ihale suretiyle sair müş-terilerine satılacak, mümkün olmadığı takdirde, devlet namına ilzam ve icar kılınacaktır.

Fakat islahhane, hastahane, kasaba ve köylere ait mer'alar, baltalıklar ve seyir yerleri gibi menfaati ammeye mahsus olan "arazi-i metruke" tamamen ammenin kullanımına bırakılacaktır (VGMA 1301: 932/22).

Vakıf mal varlığı fonksiyonları itibarıyla 5 kısımdır. Bunlardan birincisi, cami, medrese, mektep, imaret ve tekke gibi "ehl-i islâm" a ait hayrat veya çeşme, köprü, kaldırım gibi umuma ait meberrattır. Bunlardan, o mahallerde kalacak müslümanlara kifayet edecek miktarda; cami, mektep ve ammeye ait olan çeşme, köprü gibi şeyler ibka olunacaktır. "Ehl-i İslâmiye"si külliyyen hicret eden yerlerde bulunan ve müstağni anı olan (fonksiyonsuz kalan) cami ve mescidler yıkılarak, enkazı ayrı, arsası ayrı olarak, diğer hayrat ise icabına göre satılacaktır (VGMA 1301: 932/22).

Cami ve mescidlerin yıkımı ile arsası ve enkazının ayrı ayrı satılmasındaki hikmet acaba nedir? Cami ve mescidlerin mevcut durumlarıyla satılmaları halinde, caminin manevi şahsiyetine uymayacak tarzda (ahır vs. şeklinde) kullanılabilecekleri endişesi mi, yoksa, ayrı ayrı satılması halinde daha ekonomik olacağı düşüncesi mi ağır basmıştır? Eğer sorunun ikinci şikkini doğru kabul edecek olursak, mektep, medrese gibi diğer hayrat eserler için de aynı şeylerin geçerli olması gerekirdi. Oysa belgede böyle bir uygulamaya rastlanılmamaktadır. Bu takdirde, alınan kararın, caminin kutsiyetine halel getirici amaçlarla kullanılmasını önlemeye yönelik olduğu sonucuna varılmaktadır. Eğer gerçekten durum böyle ise, camiler hakkında daha sonra yapılan uygulamalar dikkâte alındığında, terketmek zorunda kalındığı bir yörede hatta Devletin en güç durumda olduğu bir zamanda alınan bu kararlar, gerçekten düşündürücü ve ibret vericidir.

Bu tarzda satılacak hayrattan elde edilecek gelirler; "memalik-i islamiye"de "muhtac-ı imar ve inşa" olan cami, mescid, mektep, medrese ve benzeri "müessesât-ı hayriye"ye harcanmak üzere, her vakıf için tutulan ayrı defterlere kaydedilecektir.

Vakıfların diğer dört çeşidi ise hayrat ve meberratın masraflarına, fazlası vakıf kurucularının evladına mahsus olan gelirlerdir. Bunlardan "icare-i vahideli" olan ve vakıf görevlileri tarafından hiç kimsenin müdahalesi olmadan aylık ve yıllık tarzında kiraya verilen ev, han ve hamam gibi taşınmazlar müzayede ile satılacak ve vakıflarına irad kaydolunacaktır. İcareteynli olanların mutasarrıflarından "icare-i seneviye"lerinin 40 misli; mukataalı yerlerin mutasarrıflarından ise yıllık icarlarının 30 misli bir para alınarak; bu yerlerin vakfiyetine son verilecektir.

A'şar ve rusumatı vakfedilen arazilerin eskiden olduğu gibi ya % 10'nu Karadağ Emareti tarafından vakfına verilmeye devam edilecek veya 12 senelik ortalama geliri def'aten ödenerek vakfı ile alakası kesilecektir. Ancak, bu tür vakıf arazilerinden Maliye tarafından bugüne kadar zabtedilerek, bir bedele bağlanmamış olanlar, ya mevcut durumlarıyla muhafaza edilecek yahut geliri nisbetinde bir bedel ödenmek suretiyle tasfiyeye tabi tutulacaklardır.

Hemen belirtelim ki, bu işlemler yapılırken ister mîrî, ister vakıf arazi olsun, bu yerlerde müstecir veya mültezim olarak alakası bulunan kimselerin hakları, komisyonca peşinen "nazar-ı dikkât"e alınacaktır.

Yine Berlin Muâhdesi'nin 30. maddesinin baş kısmında ifade edildiği gibi Karadağ Emareti'nde ikâmet etmeyen müslümanlar sahip oldukları mülklerini ya iltizam veya vekâlet verecekleri kimseler marifetiy-ile idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir.

Karadağ dahilinde bulunan senedâd ve kuyudâtta "Eramil-i eytâm" akçesi ve menafi' sandıkları muamelelerine ait defterler tetkik edilerek, buralarda bulunan kayıtlara göre müslümanların hakları korunacaktır. Ayrıca memleket menafi' sandıklarında birikmiş sermayeleri bulunan ve oradan hicret etmiş olan müslümanların hisseleri tesbit edilerek korunacaktır. Bunun haricinde kalan hususlarda da, Berlin Ahidnamesine ve hakkaniyet ölçülerine uygun şekilde tedbirler alınacak; oralarda kalacak Müslüman ahaliye mahsus ibadethaneler ve mekteplerin gerektiği şekilde idarelerini sağlayacak tarzda düzenlemeler ve yönetimler oluşturulacaktır (VGMA 1301: 932/22-23).

Karadağ Komisyonu'na Şekib Beyefendi'nin gönderildiği gibi, aynı talimatnameye göre Bulgaristan'da kalan vakıfların işlemlerini bir düzene koymak üzere de Bulgaristan Komseri Nihat Paşa görevlendirilmiş ve bu hizmeti fiilen gerçekleştirmesi için refakatına Refik Bey verilmiştir.

Refik Bey'in, hazırlanan talimat çerçevesinde Bulgaristan'da kalan müslüman vakıfları hakkında aldığı tedbirler, Encümen Hazinesi tarafından hazırlanan mazbata ile birlikte Şuray-ı Devlete gönderilmiş ve Şuray-ı Devletce, yapılan işlerin ve alınan tedbirlerin yürürlükte bulunan andlaşma ve mevzuat hükümlerine uygun olup olmadığı denetlenmiştir.

Yapılan tetkik ve denetim sonunda, Refik Bey tarafından Bulgaristan'da bulunan müslüman nüfusa kifayet edecek kadar bırakılacak hayrat ve meberratın "suret-i idaresi"ne ve "evlâd-ı vâkıf"a ve diğerlerine ait tahsisatın ayrılması ve hak sahiplerine ödenmesi ve vakıfların hukukunu isbat için Emarettten alınacak bedelin "nisbet-i esasıyesi"ne ve a'şar vakıflarının tasfiyesine, mazbut olmayan "kurâ-i mevkufe"nin "suret-i idaresi"ne diğer teferruata ait alınan tedbirler Berlin Ahidnamesine ve Nihat Paşa'ya verilen talimata uygun bulunmuştur. Gereği yapılmak üzere, 19 Cemaziyelahir 1297/1879 tarih ve 301 numaralı bir yazı ile Başvekâlete, Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti'ne, Refik Bey'e, Cihat Kalemine, Varidât ve Masarîfât İdarelerine gönderilmiştir (VGMA 1301: 932/20).

Karadağ ve Bulgaristan'da kalan vakıflar ve oradaki müslüman cemaatler için andlaşmalarla sağlanan haklara bağlı olarak gerçekleştirilen bu uygulamalar, terkedilmek zorunda kalınan topraklardaki soydaş ve dindaşlarımızın haklarının korunmasında, bütün olumsuz şartlara rağmen, olabildiğince çaba sarfedildiğini göstermektedir.

Karadağ Emareti'nde olduğu gibi Filibe'de bulunan camiler, medreseler ve mekteplerin idaresine nezaret etmek üzere mahallen teşkil olunan komisyonun; andlaşmalarla müslüman cemaatlere sağlanan haklardan yeterince yararlanmalarını temin edememesi üzerine; söz konusu "müessesât-ı hayriye"nin gerektiği gibi idarelerini sağlamak ve cemaatle ilgili diğer hizmetleri mahallinde yürütmek üzere, maaşı "hazine-i celile"den karşılanmak kaydıyla ehliyetine binaen İzmir eski naibi Haydar Efendi tayin edilmiştir (VGMA 1297: 974/22).

Biraz önce, Bulgaristan sınırları içerisinde kalan vakıfların işlemlerini bir düzene koymak üzere bir komisyon oluşturulduğunu söylemiştik. Mevcut müslüman delegelere ilaveten bu komisyona dahil olmak üzere, 28 Eylül 1298/1880 tarihinde 40 lira aylık ve diğer giderlerinin karşılanması kaydıyla Masarîfât-ı Umumiye İdaresi Rumeli Mukayyid (Katib)i, Fahri Efendi, tayin edilmiştir.

Maliye tarafından karşılanan aylık ve diğer tahsisatın Bank-ı Osmanî'nin Bulgaristan Şubesi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır (VGMA 1303: 932/269).

Ancak, aynı konuyla ilgili bir başka belge, işlerin her zaman planlandığı gibi gitmediğini göstermektedir. Belgede belirtildiğine göre, Bulgaristan'da kalan vakıf mal varlığı ve İslâm cemaatlarıyla ilgili işlemlerin "hall-ı fasl-ı" hakkında kurulan komisyon, işler bitirilmeden lağvedilmiştir. Beklenmedik bu gelişme karşısında ileride lüzum görüldüğü takdirde icabına bakılmak üzere, boş yere maaş vermemek için Fahri Efendi'nin görev onayı, Cemaziyelahir 1303/1885'de sadır olan "irade-i âliye" uyarınca ibtal edilmiştir. Aynı kararda Fahri Efendi'nin görev yaptığı süreler için evrak ve defterlerin de İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir (VGMA 1303: 932/270).

Bir başka belgede de, Sofya ve Selanik'te bulunan vakıfların gelirlerinden Evkâf Hazinesi'ne teslim edilmek üzere, Kamanto Bankası'na yatırılan iki kıt'a poliçe bedeli olan 361.175,5 kuruşun kumpanya tarafından zamanında Evkâf Hazinesi'ne teslim edilmediği anlaşılmaktadır. Vakıf parasının bankada kaldığı süreler için % 12 hesabıyla, 100.661 kuruş faiz tahakkuk ettirilmiş, bankanın bu faizi ödemeye yanaşmaması üzerine I.Ticaret Mahkemesi'nde, banka aleyhine dava açılmıştır. Ancak, zamanında banka ihtar edilmediği için mahkemece dava reddedilmiştir. Fakat daha sonra, banka yetkililerinin İstanbul'a gelmesi üzerine karşılıklı müzakereler neticesinde, bankanın yıllık kârını dikkâte alarak teklif ettiği % 6'lık faiz, mecburen kabul edilmiştir (VGMA 1302: 932/139).

Daksi Efendi'nin 19 Temmuz 1283/1866 tarihinde İşgodra'dan Hariciye Nezâreti'ne yazdığı taktirde, Karadağ'a bağlı Olgun Nahiyesi'nde bulunan bir kıt'a vakıf arazinin; 12 Şevval 1300/1882 tarihli Karadağ Komserliği'nin 34 numaralı yazısında bedeli, 123.470 kuruş olarak tesbit edilmiş ise de, aldığım malumata göre, söz konusu vakıf tarlanın gerçek değerinin tesbit edilen bedelin en az iki veya üç misli olduğunu tesbit ettim (VGMA 1301: 932/23) demektedir.

Buraya kadar belgelere bağlı olarak anlatmaya çalıştığımız hususlardan, oralarda kalan soydaş ve dindaşlarımızın kendi milli ve manevî kimliklerini koruyarak yaşamalarını teminden daha çok, vakıf ve mîri mal

varlığına dayalı olarak karşılıklı hak ve çıkarların korunmasına çalışıldığı anlaşılmıştır. Hatta müslüman nüfusun kalmadığı yörelerdeki vakıflar ile ihtiyaç fazlası olduğu tesbit edilen vakıf mal varlığının belirli bir bedel karşılığında tasfiyesine bile gidilmiştir.

Bu konuda esas köklü tedbirler, Berlin Konferansı'nda alınan kararlara dayalı olarak, Osmanlı yönetiminden koparak bağımsız hale gelen Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'da kalan soydaşlarımızın kendi kültür ve inançlarını kaybetmeden, hayatiyetlerini devam ettirmelerini temin amacıyla Şeyhül-İslâm'lık makamı tarafından, İslâmî toplum hayatını düzenleyen 103 maddelik bir mevzuat çalışmasıyla alınmıştır. Şeyhül-İslâm'lık tarafından hazırlanan bu talimat, Meclis-i Mahsus'ca kabul edildikten sonra, Padişah fermanı ile yürürlüğe konulmuştur (VGMA 1302: 932/258-264).

Sistemleştirilen bu mevzuatta Balkanlarda kalan soydaşlarımızın kendi kimliklerini unutmadan yaşama- larını temin edecek temel ilkeler, 1 mukaddime, 1 hatime ve 10 bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümlerden 7.si o ülkelerde kalan vakıfların yönetimi hakkındadır.

Talimat'ın sadeleştirilmiş mukaddimesi aynen şöyledir:

İslâmın özünde, "ahlâk-ı safiye"nin "siyaset'i mülkiye"den daha zengin ve daha kapsamlı olduğuna dair, kesin bir kanaat mevcuttur. Ancak topluluklar arasında hüküm ve tasarruflar, "hilâfet-i nebeviyye" ve "niyabet-i Muhammediyye" esaslarına göre yapılmaktadır. Lâkin daha sonra ümmetin din ve dünya işlerini yürütme üzere seçilen "riyaset-i amme"nin ünvan ve sıfatları, zamanın ihtiyaçlarına uyularak saltanatla takviye edilmiştir. Halen "saltanat-ı seniyye-i Osmaniye"nin büyük İslâm hilâfetiyle uyum içerisinde karışıp birleşmesi, yukarıda zikrolunan esasa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bugün dünya nüfusunun 1/4'i; Muhammed (sa)'ın risaletini tasdik etmeye muvaffak olmuş "ehl-i iman" ve İslâm topluluklarından meydana gelmektedir. Madem ki "müminler ancak kardeşler" (KKX XL/10), o halde iftiharla belirtelim ki, müslümanlar arasında din kardeşliği gibi, bir "sebeb-i alaka" ve itihah mevcuttur. Hiç bir "sebeb-i infial" ve inkılâp, halife ile müslümanlar arasında mevcut olan ne "biat-ı asliye"yi ne de din kardeşliğini kırıp bozamaz. Hangi şart altında bulunurlarsa bulunsunlar müslümanlar birbirlerine yardım etmeye; cümleten "hilâfet-i kübra"ya "kemâli sıdk-ı hulûs" ile teveccüh edip bağlanmaya memurdurlar. Hilâfetin istikrarıyla alakalı ahkâmdan olmak üzere, her müslüman şahıs, zamanının halifesini bilmek durumundadır. Hatta bu konu o kadar önemlidir ki, "yaşadığı dönemin imamını tanımadan ölen kimse, cahil'ye üzerine ölmüş olur" (Ahmed b.Hanbel 1982: IV/96) "hadis-i şerif"inde belirtildiği gibi, halifeyi tanımadan vefat etmiş olan müslümanlar, cahiliye ölümüyle ölmüş olurlar. Hatta daha önceki dönemlerde yaşamış olan bazı alimler, İmamul-müslimîn'i şahsen ve ismen bilmenin Allah ve Resulünü bilmek gibi vacip olduğuna kail olmuşlardır.

Bu noktadan bakılırsa, "hilâfet-i âliye-i nebeviyye" İslâmî vahdeti simgeleyen bir merkez olmaktadır. Pâk olan İslâm'ın himayesiyle alakalı "kaffe-i mevzuat-ı şer'iyye" ve "velâyet-i diniyye" İslâm Hukuku açısından Emîrül-müminin'e tevdi ve havale buyurulmuştur. Bu bakımdan hitabet, imamet ve fetva gibi "menasib-i diniyye"nin tevcihatında; ibadet, nikâh ve fetvaya bağlı konular ile diğer hususların yerine getirilmesinde; müderrislerin ve vaizlerin medrese ve mabetlerde okutup anlatacakları "ulûm-u nefia-i şer'iyye" ile dinin esas ve usullerine ait hususlarda hilâfet makamına bağlı bulunan vazifelerde, Şeyhül-İslâm'lık makamı, vekil tayin edilmiştir. Bu bakımdan cemaat meclisleri tarafından idare olunan "akvâm-ı müslimîn"e ait olmak üzere tavsiyeye şayan olan meşrû' ve müstahsen bazı hususlar, bu talimatta on bahis halinde düzenlenmiştir (VGMA 1302: 932/258).

Talimat'ın birinci bahsine, "İslâm beş esas üzerine bina olunmuştur" (Buhari/İman 1981: 19, Tirmizi/İman 1981:3) hadisi² ile başlanmaktadır. İmanın esasları anlatıldıktan sonra, namazın önemi üzerinde duruluyor. Çocuklara namaz kılmayı mutlaka öğretmenlerinin gerektiği, cemaat şuurunu canlı tutmak için erkeklerin teravih namazı dahil, namazlarını cami ve mescidlerde kılmalarının daha efdal olduğunu, ihtiyaten cumanın farzından sonra "zuhr-u âhar" niyetiyle dört rekât daha kılmaları öğütleniyor. 3. maddede zekât, 4. maddede oruç ve bu bahsin son maddesi olan 5. maddede ise, hac üzerinde duruluyor.

İkinci bahiste, din hizmetlerinde "silsile-i meratip" üzerinde; üçüncü bahiste ise müteferrik esaslar üzerinde duruluyor. Bu bölümlerde, halife ile ümmet arasındaki irtibatın Şeyhül-İslâm ve müftü'l-enam tarafından sağlandığı, bu bakımdan İslâm cemaatlarının Şeyhül-İslâm'la irtibatını, cemaat müftülerinin temin edeceği, bu bakımdan müftüler tarafından hazırlanan medrese ders programı ve camilerde verilecek vaaz ve nasihatın Şeyhül-İslâm tarafından tasdik edileceği, hutbelerin mutlaka Halife adına okunması gerektiği anlatılıyor (MD.18-21,25).

Müftülerin tayininin, mutlaka Şeyhül-İslâm makamından verilecek meşrû üzerine tasdik edileceği, her müftülük merkezinde birer cemaat meclisi teşkil olunacağı, cemaat meclislerinin müslümanların bulunduğu her kasaba ve köyde şubelerinin açılmasının gerektiği, Cuma ve Bayram namazlarının mutlaka merkezî yerlerdeki büyük camilerde eda edilmesi istenmektedir (Md.20,24,26).

Müftülerde olduğu gibi selâtin cami görevlilerinin tayini, eskiden olduğu gibi, müftüler tarafından "makam-ı meşihât"a bildirilerek yapılacaktır. Mahalle mescidlerine ait işlemlerin yürütülmesinde müftüler yetkili olacaklardır (Md.28-30).

2. Bu hadisi İbn-i Ömer (ra) rivayet etmiştir. Resûlullah (sa) buyurdu ki: "İslâm beş şey üzerine binâ olunmuştur: Allâh'dan başka ilah olmadığına ve Muhammed (sa)'ın Allâh'ın Resûlü olduğuna şahâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve ramazan orucunu tutmak"tır (Ahmet NAIM, 1970: 28).

Cemaat meclisi idarelerinde birer millet sandığı tesis edilecek, müftüler tarafından tesbit edilecek miktarlarda, müslüman mükelleflerden, makul ölçülerde alınacak "avaid-i seneviyye"leri ve diğer gelirleri irbah olunarak sağlanacak varidat, cemaat meclislerinin rey ve tensibiyle İslâm ve müslümanların yararına harcanacaktır. Bu hizmeti yürütmek üzere, müftüler tarafından birer âmil (mütesellim) tayin edilecektir(Md.32). Umuru evkâf ve eytama ait işlemler, cemaat meclisleri nezaretinde cereyan etmek üzere, evkâf ve eytam için ayrı ayrı birer müdür tayin olunacaktır(Md.33), müftülük merkezlerinde birer "encümen-i fazilet" teşkil edilecektir (Md.34).

Dördüncü bahis, müslümanların birbirleriyle olan hukukunu düzenleyen fetva ile alakalıdır. Hakimlik sıfatına sahip olan müftüler, Mecelle-i Ahkâmı Âliye esaslarına göre hareket edecekler (Md.43), şer'i bir mes'eleda tereddüt ettikleri takdirde hükümde acele etmeyip ihtiyata riayetle evvelemirde "ulemâ-ı mahalliye" ile istişarede bulunacaklardır(Md.44). Yapılan istişare ve araştırmalara rağmen yine şüphe zail olmaz ise, o takdirde, müftüler, "izahât-ı şamil" bir arize ile doğrudan doğruya "makam-i meşihat"a müracaat edeceklerdir(Md.46).

Beşinci bahis cemaat meclislerinin teşekkül tarzı hakkındadır. Cemaat meclislerine 25 yaşını ikmal etmiş, tezkiyeleri muhtel ve müşevveş olmayan emniyet ve itibar kazanmış, mümkün mertebe "Muamelât-ı şer'iye" ve kavanine nisbet peyda etmiş kimseler arasından seçilecektir (Md.47). Bu meclislere, evkâf ve eytam müdürlükleriyle en ziyade alâkadar mütevellî ve vasiler de intihab olunacaklardır. (Md.54).

Müftülük memuriyetinin boşalması halinde, mahallinde ehil var ise, cemaat meclisleri, "encümen-i fazilet" hey'etleriyle birleşerek, ittifak veya ekseriyetle intihap olunan zata menşur istihsalı, eğer mahallinde ehil yok ise, Derssaadet'ten diğer birinin intihap ve tayinleri hususlarında alacakları kararı, o yörenin en yüksek "hükümet-i mülkiye" de bulunan yetkilisi'nin bir üst yazısı ile "makam-ı meşihat"a göndereceklerdir (Md.55). Boşalan müftülük o mahallin en büyük müftülüğü ise o takdirde bir üst yazıya ihtiyaç olmadan teklif doğrudan meşihate takdim edilecektir (Md.56).

Beşinci bahis, cemaat meclislerinin vazifelerini düzenlemektedir. Her şeyden önce cemaat meclisleri Kur'anî ifadesiyle "emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" (KK CIII/3) yapacaklardır. Zira Kur'an'da "sizden hayra davet eden, iyilikle emir ve kötülükten vaz geçiren bir ümmet olsun" (KK 111/104) denilmektedir (Md.57). Emr-i bil ma'rûf üç kısımdır. Birincisi hukukullahı, ikincisi "hukuk-ı âdemiyeye"(insan hukukuna) üçüncüsü "hukuk-ı müştereke"ye aittir. O beldede kesintisiz bir şekilde ezanın okunması, müslümanların cuma ve bayram namazlarını İslâm'ın şiarına uygun bir şekilde elde etmeleri birinci şıkka; mescidler, camiler ve diğer hayrat eserlerin harap ve münhedim olmaları halinde, bu "müessesât-ı hayriye"nin tamiri veya yeni baştan inşalarına vakıflarında ve millet sandıklarında yeterli nakdın mevcut olmaması durumunda, gereği yapılmak üzere memleketin güç ve servetine teveccüh etmek ikinci şıkka; nesebin korunması, akrabalık münasebetlerinin düzenlenmesi genç kız ve erkeklerin denkleleriyle evlendirilerek aile yapısı ve nikahın muhafazası ve bu hususlarda ailelere yardımcı olunması üçüncü şıkka girmektedir. Müslümanların iyilik ve takva üzerine yardımlaşmalarını sağlamak, cemaat meclislerinin en başta gelen vazifeleridir (Md.58). Bugün millet olarak bu hususlara ne kadar muhtaç olduğumuzu hatırlatmaya bilmem gerek var mıdır?

Mabetlerin temiz tutulması, ümmet arasında ibadete devamın sağlanması, yetim ve dullann maddî ve manevî yönden korunması yine cemaat meclislerinin önde gelen görevleri arasında sayılmaktadır (Md.59-60).

Ayrıca, her müftülük dairesinde, o yörede yaşayan ne kadar müslüman kadın ve erkek varsa, sayımları yapılarak defterlere kaydedilecek, doğum ölüm ve yer değiştirme durumlarında bu defterler güncelleştirilecektir. Böylece sürekli yenilenecek bu defterlerin bir sureti her sene meclislerce tasdik edildikten sonra, müftü tarafından "makam-ı meşihat"a gönderilecektir (Md.61).

Vakıflarla ilgili bölüm, "İdare-i Evkâfa Dair Yedinci Bahis" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 62'den 70'e kadar 8 ayrı madde yer almaktadır. Bu maddelerde, Evkâf Müdürlüklerinin Cemaat Meclisleri'ne bağlı olarak çalışacağı (Md.62). Müdürün Evkâf gelirlerini muhafaza için bir sandık teşkil edeceği ve işlerin yürütülmesi için müdürlük bünyesinde, memur, tahsildar, katip gibi personelden meydana gelen bir kalem oluşturulacağı (Md.63/; Evkâf Sandığı'nın iki anahtarı olacağı, bu anahtarlardan birisinin Cemaat Meclisi'nde, diğerinin Evkâf Müdürü'nde bulunacağı ve sandığın müştereken açılacağı (Md.64); cami, mescid ve diğer hayratın bakım, onarım, temizlik, tertip ve düzeni ile buralarda görev yapan personelin denetim ve gözetiminin, hizmetin aksaması halinde bu durumun mesuliyetinin Evkâf Müdürü'ne ait olacağı (Md.65) kayıtlıdır.

Ayrıca maddelerin devamında, Evkâf Müdürlüğü'nün gelir ve giderini göstermek kaydıyla her üç ayda bir ara blanço, her yılın sonunda da, yıllık tahsilât ve masraflı gösteren yıllık blançoları hazırlayacağı, bu blançoların, Cemaat Meclisleri'nin tetkikine sunulmak üzere Müftü'ye teslim edileceği (Md.66) yazılıdır. Müftüler, Evkâf Müdürü'nün çalışmasına esas olmak üzere, kendi sorumluluk bölgelerinde bulunan vakıfları, vakfiyeleri olsun veya olmasın bir deftere kaydedecektir. Bu defterden ayrı olarak, mürtezikanın vaziyeti, "hademe-i vakf"a verilen maaşlar, hayratın tamiri için yapılan harcamalar vakıfların tahsilat durumu, gerektiğinde bir vakıftan diğerine verilen borç ve idarî masraflar için de lüzumlu olan diğer defterler yine müftüler tarafından tutulacaktır (Md.67).

Geliri giderini karşılamayan vakıflara diğer vakıfların fazlalarından, bu mümkün olmaz ise, "vücûh-ı birr"e sarfedilmek üzere ayrılan paradan destek sağlanacaktır. Bu da yeterli olmadığı takdirde, hayratın idamesi ve hizmetin devamlılığını sağlamak amacıyla "ehali-i mahalliye"den iane suretiyle yardım toplanacak,

Cemaat Meclisi tarafından mütevellî olarak seçilen bir kişi tarafından harcamalar yapılmak suretiyle hizmetin devamlılığı temin edilecektir (Md.68). Cemaat Meclisleri tarafından tasdik edilen yıllık blançolar, müftüler tarafından Makam-ı Meşihat'a gönderilecektir (Md.69). Bu madde ile ülke sınırları dışında kalan soydaş ve dindaşlarımızla Devletin ilgisinin devam ettirilmesi sağlanmış olmaktadır.

Bu bölümün son maddesinde ise o yörede bulunan vakıf mal varlığı ve hizmetlerinin vakfiyelerde öngörülen esaslar çerçevesinde sürekliliğini ve mamuriyetini sağlamakla görevli olan Evkâf Müdürleri'ne, yıllık gelirin % 10'nu nisbetinde, ücret takdirinin Cemaat Meclisleri'ne ait olduğu (Md.70) yazılıdır (VGMA 1303: 932/258-264; Düstur II/X 1928: 274-291).

Sekizinci bahis "idare-i eytam"³ dokuzuncu bahis ise "Encümen-i Fazilet" in beyanı hakkındadır.

Fazilet encümenleri, her nerede "cemaat-ı islâmiye" mevcut ise, orada bulunan çocukların azlığı veya çokluğuna göre ibtidaiye (ilkokul ve rüşdiye (ortaokul) mektepleri açacaklar (Md.93), ders programlarını hazırlayarak meşihata gönderilmek üzere, müftülüklerle teslim edecekler (Md.96), açılacak ilk ve orta dereceleri okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla bir medrese tesis edeceklerdir (Md.98). Ayrıca encümen tarafından, mektep, medrese, kütüphane ve buralarda bulunan kitapların kataloğlarını çıkartacaklar, bu hizmetlerin yürütülmesi için vakfedilen vakıf gelirlerinin kayıtlarını tutacaklardır (Md.95).

Son ve onuncu bahis, tevcih-i cihat" yani görevlilerin tayini hakkındadır. Görev verilecek personelin imtihan ve tetkikatı cemaat meclisleri tarafından yapılacaktır (Md.99). Cemaat meclislerinden veya şubelerinden gelecek mazbataların "tetkikât-ı kuyudiyesi"ni icra etmek üzere, müftü efendi tarafından evkâf müdürüne havale olunacaktır (Md.101).

Müftüler tevcih mazbatalarına kendi görüşlerini yazdıktan sonra hatiplik, vaizlik, müderrislik ve yalnız mevlevî dergâhına şeyhlik cihetlerine yapılacak tayinlerin tekliflerini, "izn-i mahsus" istihali için meşihate takdim edecek, diğer cihetleri kendisine verilen yetkiye dayanarak re'sen icra edecektir (Md.102-103).

Hatimede ise, mes'elenin ne kadar geniş bir düşünce ile ele alındığını göstermek bakımından şöyle denilmektedir.

Zamanın değişmesiyle hukukun değişmesi kaçınılmaz olduğundan, örf ve adetler değişir ve cemaat meclisleri de ta'dilata lüzum görür ise, müftüler tarafından "makam-ı meşihat"a "esbab-ı mucibeyi" havi layihalar takdim edilerek talimatta yapılacak değişiklikler için izin alınacak ve gereği yapılacaktır (VGMA 1302: 932/258--264; Düstur II/X 1928: 274-291).

Görülüyorki, uluslararası andlaşmalara konulan hükümler, Osmanlı Devleti tarafından özel olarak hazırlanan talimatnameler ve alınan tedbirlerle, Mitat Paşa'nın Tuna Valiliği (1864-1868) döneminde teşkil edilen Müslüman Cemaat Meclisleri'ne (Özgüç 1974: 156) aktivite kazandırılmış; Osmanlı egemenliğinin oralarından çekilmesiyle geride kalan soydaş ve dindaşlarımızın dağılıp yokolmalarına mani olunmak istenmiştir.

Şunu hemen belirtelim ki, her türlü asimilasyon ve soy kırımı uygulamalarına rağmen bugün Balkanlarda hala soydaşlarımız ve dindaşlarımız milliyet ve inançlarını muhafaza ederek varlıklarını koruyabiliyorlar, bu durumu Berlin Andlaşması sonucu alınan bu tedbirlere borçludurlar.

93 Harbi'nden sonra alınan bu tedbirlerden olumlu sonuç alınmış olacak ki, mütareke yıllarında, bir emniyet tedbiri olarak Trakya'da bulunan, özellikle de Edirne ve Kırklareli'nde mevcut vakıflar bu şehirlerde kurulan "cemiyet-i islâmiye" meclislerine devredilmiştir. Cumhuriyet Arşivi'nde rastladığımız bir belgede Yunan tehlikesine karşı bir "tedbir-i ihtiyatı" olmak üzere Trakya'da "cemiyet-i islâmiye"lere devredilen vakıf yerlerin, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bittiğinden bahisle, tekrar vakıflara iadesi istenmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Başvekâlete hitaben yazdığı 20 Eylül 1341/1925 tarih ve 17272/47 sayılı yazısı üzerine; vakıf yerlerin Genel Müdürlüğe iadesi için Başbakanlıktan Valiliklere 23 Eylül 1341/1925 tarih ve 6/4670 sayılı emirle talimat verilmiştir (BCA 1341: 225/14).

Bilindiği gibi 93 Osmanlı-Rusya savaşından sonra, Osmanlı Devleti, Berlin Andlaşması'na zemin hazırlamak ve olabildiğince Ayastefanos Muâhedeşi şartlarını yumuşatmak amacıyla geçici olarak Kıbrıs Adası'nı 30 Cemaziyelahir 1295/29 Haziran 1878 tarihinde İngiltere'ye bırakılmak zorunda kalmıştı. Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri sırasında da adada bulunan vakıf ve mîrî mal varlığının korunması konusunda bazı tedbirler alınmıştır. Konuyla ilgili fermanın başında Kıbrıs Adası'nın "esbâb-ı ma'lume"den dolayı geçici olarak İngiltere devletine bırakıldığı açıkca ifade edilmiştir. Gerek fermanla geçen bu ifade ve gerekse bu konunun Osmanlı Meclisi'nde yapılan görüşmelerde karşı kanaat beyan eden ve "Kıbrıs Mazbatası"ni imzalamayan üyelerin ifadelerinden Ada'nın İngiltere'ye bırakılmak istenmediği açıkca görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1878 yılında içinde bulunduğu siyasal güçlükler sebebiyle bu anlaşmanın imzalanmasına engel olunamamıştır (Altan 1986: 282).

Ferman'da Ada'nın Osmanlı Devleti'yle olan alakasını devam ettirmeye yönelik şu hususlara yer verilmektedir.

"...Ada'da kemakân bir "mahkeme-i şer'iye" bulunmak ve bu mahkeme Ada'nın "ahali-i islamiye"sine ait mesalih-i şer'iye"yi ru'yete devam eylemek ve "cevami-i şerif"e ve islâm mezarlığı ve mektep-

3. Talimatın 71-92. maddeleri ölen müslüman ailelerinin terekelerinin tesbiti ve yetim, sagır, mecnun ve matuh'un vasiler eliyle malları ve haklarının korunmasına aittir. Bu hususlar, bu konudaki Osmanlı mevzuatının özetlenmesi tarzında kaleme alındığından, burada üzerinde durulmamıştır.

lere ve Ada'da bulunan sair "te'sisât-ı dîniye"ye ait emval ve emlak ve araziyi "devlet-i müşarun ileyh"a (İngiltere) tarafından tayin olunacak bir memur ile birlikte idare eylemek üzere Evkâf-ı Humâyûn Nezâret-i Celilesi tarafından "ahali-i islamiye-i cezire"den bir memur tayin olunmak ve "cezire-i mezkure"nin elyevm "taraf-ı Devlet-i Âliye"me ita etmekte olduğu "mürettebât-ı şahanem" yekunundan, "masarifât-ı mahalliye" ihraç kılındıktan sonra, fazla kalacak miktarı sene be sene Devlet-i Âliye'me te'diye olunmak ve "cezire-i mezkure"de bulunan "arazi-i emiriye" ve vakfiye serbestçe furuhat olunarak ve ba iltizama verilerek bunlardan hasıl olacak akçe "varidat-ı mezkure" dahilinde tutulmamak ve "devlet-i müşarun ileyh"a, "umur-ı nafia" ve sair "faide-i umumiye" mekasidına mebnî lâzım gelen araziyi ve "arazi-i gayri mezkure"yi "kıymet-i münasebe" ile ve mururları vasıtasıyla mübayaya mezun olmak şeraiti ile "cezire-i mezkure" "idare-i muvakkata"sının "devlet-i müşarun ileyh"aya teslimi..." (Altan 1986:278) denilmektedir. Bu ifadelerle de yetinilmemiş, II. Abdulhamid (1876-1909, "hukuk-ı şâhâneme asla hâlel gelmemek şartıyla muâhadenemeyi tasdik edirim" ibaresini fermanın altına yazarak imzalamıştır. (Altan 1986:267, 269, 273). Ayrıca İngiltere Sefiri Layard'dan "Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin tasdik-i humayunları vechile 15 Temmuz 1878 tarihli ittifak "tedafü-i muâhede" ile "hukuk-ı şâhâne"lerine asla hâlel getirilemeyeceğini İngiltere Sefir-i kebiri beyan eder" tarzında taahhütname alınmıştır (Altan 1986: 277).

İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı kiralamakta aşırı derecede istekli olması ve siyasi manevralarla Osmanlı Devleti'nin iki ayağını bir pabuca sıkıştırmasına rağmen; 1878 andlaşmasıyla Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti'nden yasal olarak koparılması mümkün olamamıştır.

Fermanında belirtildiği gibi, Kıbrıs Türk toplumu arasından seçilecek bir kişinin Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti'nin onayı ile Kıbrıs Evkâf Murahhası ve Muhasebecisi olarak tayin edilecek olması, vakıflar açısından Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti ile olan idari bağlarını simgelemektedir (Altan 1986: 284).

Nitekim Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanmasıyla ilgili fermanın yürürlüğe girdiği tarihte, Ahmed Hulusi Efendi muvakkât Evkâf Muhasebecisi olarak bulunuyordu (Altan 1986: 260, 285). 1298/1880 yılında, Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından bu şahıs asaleten Kıbrıs Evkâf Muhasebeciliğine atanmıştır (Altan 1986:265). Ahmed Hulusi Efendi ölüm tarihine kadar bu görevde kalmış ve anlaşma uyarınca İngiltere Devleti tarafından görevlendirilen İngiliz temsilci M.B.seager (Altan 1986: 286)'la birlikte Kıbrıs vakıflarını idare etmiştir (Altan 1986: 265).

A.Hulusi Efendi'nin 1893'de ölümü üzerine, Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından Kıbrıs Vakıfları muhasebeciliğine Mehmed Ziyaeddin Efendi teklif edilmiş ise de (Altan 1986: 320-325), iki devletin hariciye nezâretlerinin de konuya mudahil olması üzerine (VGMA 1296: 974/158; VGMA 1301: 932/14), Osmanlı Meclisi'nde yapılan uzun müzakereler sonunda (Altan 1986: 322), karşılıklı mutabakat sağlanarak Mehmed Sadık Efendi, 8 Temmuz 1894 tarihinde Kıbrıs Evkâf Muhasebeciliği'ne atanmıştır (Altan 1986: 324-325). İki tayin arasında geçen sürede vakıf işlerini vekâleten Lefköşe ve Girne Kadısı Hüseyin Hüsnü Efendi yürütmüştür (Altan 1986: 322). Bu durum geçici de olsa Kıbrıs Vakıfları'nın yönetiminin doğrudan hiç bir zaman İngiltere'ye bırakılmadığını göstermektedir.

25 Mayıs 1903'de Mehmet Sadık Efendi'nin vefatı üzerine (Altan 1986: 351), bu tarihten yaklaşık 7 ay sonra, 21 Aralık 1903'de Musa İrfan Bey, Osmanlı Evkâf Murahhası ünvanıyla 1 Ocak 1904 tarihinde başlamak üzere de Mehmet Fahri Efendi Kıbrıs Evkâf Muhasebeciliği'ne tayin edilmiştir (Altan 1986:359).

Bu uygulama I. Cihan Harbi (1914-1918)'in başlamasına kadar devam etmiştir. Ancak savaşın başlaması üzerine Kıbrıs Emval-i Diniye-i İslâmiye'nin yönetimine Teşrin-i sani 1914 tarihinde 13395 sayı ile Musa İrfan Bey'i Evkâf Murahhası olarak yeniden İngiltere Hükümeti görevlendirmiştir. Bu tayin kararı 30 Ocak 1915 tarihli Kıbrıs Resmî Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Gazetede neşredilen tayin yazısından, Evkâf Murahhaslığı'na bundan sonra tayin yapma yetki ve iradesinin 1878 anlaşmasına aykırı olarak İngiltere Hükümeti'ne geçtiği anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin bu davranışını, bir bakıma Kıbrıs'ı ilhak etmek çaba ve niyetini açığa vurma tarzında yorumlamak mümkündür (Altan 1986: 435) Nitekim 30 Aralık 1915 tarih ve 1208 sayılı ve tek taraflı bir deklarasyonla Kıbrıs Adası doğrudan İngiltere'ye bağlanmıştır (Altan 1986: 437-438).

Yine hemen belirtelim ki istenmeyen bu gelişmelere ve o tarihten zamanımıza kadar yaşanan bir yığın maceralara rağmen, bugün adada bir Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve müslüman vakıfları hâlâ varsa, bunun dayanaklarını, en olumsuz şartlarda bile o dönemde alınan tedbirlerle borçlu olduğumuzu itiraf etmek mecburiyeti vardır.

Berlin Andlaşma'sı uyarınca reforma yönelik bir çalışma da Girit'de başlatılmıştır (Kara 1988: 77) 1878'de Harepa sözleşmesiyle 15 Şubat 1868'de yayımlanan Girid Nizamnamesi (Düstür I/IV 1296:648-660) yürürlüğe konulmuş, bu nizamnameye dayanılarak 49'u Rum ve 31'i Türk olan 80 kişilik bir meclis oluşturulmuştur. Bu meclis, ada yönetimiyle ilgili her türlü yasa, tüzük ve talimatname hazırlama yetkisine sahiptir (Ana Britannica 1988: 472).

Bu yetkiye dayanılarak, Girid Meclis-i Umumiye'si İslâm Azası'nın Meclis-i Hususi'si tarafından 31 maddelik Girid Evkâf Bütçesi Nizamnamesi, hazırlanmıştır. Hazırlanan bu nizamname Girid Valiliği tarafından tasdik edildikten sonra, İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da Şuray-ı Devlet, Meclis-i Mahsus ve Vukelâca tetkik ve müzakere olduktan sonra sadır olan irade-i seniyye ile 21 Cemaziyelahir 1304/1886 tarihinde yü-

rürlüğe konulmuştur (VGMA 1305 : 933/265-268). Nizamnamenin bir sureti Girid Vilâyeti'ne gönderilken, gereği yapılmak üzere diğer suretleri de Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti'ne, Cihat Kalemi'ne, Varidat ve Masarrıfat-ı Umumiye İdaresi'ne yollanmıştır (VGMA 135: 933/268).

Doğrudan konumuzu ilgilendirmediği için Kıbrıs ve Girid adalarında bulunan vakıflar üzerinde daha fazla durmak istemiyorum. Ancak hemen belirtelim ki, bu kısa açıklamalar her iki adada kalan vakıflarla ilgili müstakil araştırmalar yapılmasına olan ihtiyacı⁴ ortaya çıkartmıştır.

Geri çekilmek zorunda kaldığımız eski Osmanlı toprakları üzerinde kalan vakıf mal varlığının korunması ve oralarda kalan soydaş ve dindaşlarımızın kendi kimliklerini muhafaza etmeleri konusunda, II. Abdulhamid (1876-1909) döneminde alınan tedbirlerin sonucunu tek cümle ile belirtmemiz gerekirse; şu şekilde ifade etmemiz mümkündür.

O bölgelerde dün ve bugün değişik rejimler altında, vicdanları karartacak şekilde uygulanan soy kırımı ve asimilasyon uygulamalarına rağmen; zamanımızda o topraklar üzerinde, Türklüğünü ve müslümanlığını unutmadan yaşayan, kalben insanımıza ve ülkemize bağlı kardeşlerimiz yaşıyorsa; bu durumu gerek II. Abdulhamid ve gerekse daha sonraki dönemlerde⁵ alınan tedbirlere borçluyuz.

KAYNAKÇA

I. Belgeler

- BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 1341 : 225/14
Düstur I/IV 1296: 648-660
Düstur III/X 1928: 274-291
VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Ahkâm ve Nizamât Defteri) 1296: 974/158
VGMA 1297 : 974/22
VGMA 1301 : 932/14
VGMA 1301 : 932/20
VGMA 1301 : 932/22
VGMA 1301 : 932/22-23
VGMA 1301 : 932/23
VGMA 1302 : 932/139
VGMA 1302 : 932/258
VGMA 1302 : 932/258-264
VGMA 1303 : 932/269
VGMA 1303 : 932/270
VGMA 1305 : 933/265-268
VGMA 1305 : 933/268

II- Kitaplar ve Makaleler

- Ahmet bin Hanbel
1982 Kütüb-i Sitte, İstanbul C.IV/96, Çağrı Yayınları
- Ahmet, NAIM
1970 **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecdî-i Sarih Tercemesi**, Ankara C.I, Üçer Ofset Matbaası
- ALTAN, Mustafa
Haşim
1986 **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**, Kıbrıs, C.I,II, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayını
- Ana Britannica
1988 "Girid Maddesi" İstanbul, C.IX, Ana Yayıncılık A.Ş.
- Buhari/İman
1981 **Kütüb-i Sitte**, İstanbul C.I, Çağrı Yayınları
- ERİM, Nihat
1953 **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu**

4. Mustafa Haşim ALTAN, Kıbrıs vakıflarıyla ilgili, belgeler düzeyinde "**Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**" adıyla iki ciltlik kitap hazırlamıştır. Bu çalışmam sırasında, Kıbrıs Vakıfları konusunda bu kitaplardan fazlasıyla yararlandım. Yazarına teşekkür ediyorum.
5. Balkan Savaşı ve Lozan Andlaşmaları sonunda meydana gelen gelişmelere bağlı olarak Halit EREN, 5-9 Eylül 1990 tarihleri arasında yapılan XI.Türk Tarih Kongresi'nde "Batı Trakya Türk Cemaat ve Vakıf İdareleri" konulu bir tebliğ sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ aynı başlık altında **Batı Trakya'nın Sesi** (Kasım-Aralık 1990, Yıl 4, Sayı 24-25, İstanbul) dergisinde yayımlanmıştır. Halil EREN bu tebliğinde Batı Trakya Müslüman cemaatlarının ve vakıf idarelerinin 1913-1980 yılları arasındaki uygulamalarından bahsetmektedir.

- Andlaşmaları)** Ankara, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi
 HALİT, Eren
 1990 "Batı Trakya Türk Cemaat ve Vakıf İdareleri" **Batı Trakya'nın Sesi**, Kasım-Aralık 1990, Yıl 4, Sayı 24-25, İstanbul
- KARAL, Enver
 Ziya
 1988 **Osmanlı Tarihi**, Ankara, C.VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- KODAMAN, Bayram
 1989 "Osmanlı Siyasi Tarihi (1976-1920)", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, C.12, Çağ Yayınları
- Kur'an-ı Kerim : C.III/3
 Kur'an-ı Kerim : III/104
 Kur'an-ı Kerim : XL/10
- ÖZGÜÇ, Adil
 1974 **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul
- ÖZTUNA, Yılmaz
 1986 **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, C.I, Faisal Finans Kurumu Kültür Yayını
- Tirmizi/İman
 1981 **Kütüb-i Sitte** İstanbul, C.I, Çağrı Yayınları

TARTIŞMA

Başkan- Efendim, biz de Sayın Doktor Nazif Öztürk'e teşekkür ediyoruz. Bu tebliğler hakkında soru sormak isteyen veyahutta katkıda bulunmak isteyen varsa onlara da söz vermek istiyorum.

Prof.Dr.Fahrettin KIRZIOĞLU- Muhterem dinleyenlerin, 93 Savaşını kaybettikten sonra yapılan Ayastfanos, yani şimdiki adıyla Yeşilköy antlaşmasından sonra bir de Şubat 1879'da Muahedeyi Kathiye diye bir muahede yapılmıştır. Zannedersem araştırmacı bunu görmemişler. Bu Muahedeyi Kathiyede gerek Anadolu'da Batum, Ardahan, Artvin, Oltu'yu içerisinde alan İslâm Türklerin "İçeri" dedikleri Anadolu'ya göçlerini durdumak, gerekçe Rumeli'de hudutların ötesinde bırakılan yerlerinde kalmalarını temin için Sultan Hamid'in dahiyane bulduğu bir tedbir vardır. Maalesef Dışişlerinin de bundan haberi yoktur. 93'ten bahseden çok kitaplara baktım, askerî-sivil, bahsetmemişler nedense. Bu Muahedeyi Kathiyede deniyor ki, 8 Şubat 1879. Metnini yalnız.... Kütüphanesinde buldum broşür olarak. Bunun imzasından üç sene içerisinde yeni hududun içerisinde ve dışarısında kalanlar, mesala Rus ordusuna muhabbet göstermiş, şu yapmışlar falan bundan maksat şimdiki Kars'ı Erivan gibi yapmak, tamamen Azerbaycan'la Anadolu'nun arasını kesmek için oraya Ermenileri götürüyorlar. Gümüşhane dahil, Kayseri'den, ana dili Türkçe Rumları getiriyorlar. Bu yetmiyormuş gibi bir de Yezidi Kürtleri Eleşkirt'ten götürüyorlar 28 köy. Yezidiler Müslüman değildir. İsimleri Hasan, Hüseyin'dir falan. Rumeli'de de böyle bir şey yapmış olacaklar zannedersem. Sultan Hamid Şeyhülislamla anlaşılıyor, Emevilerin Hazarlarla karşı Dağıstan'da Demirkep'de ordu tutamıyorlar, çünkü, hazarların yayları çok geniş, hemen yeniyorlar Musul'a kadar iniyorlar ikide bir. Onun için, Peygamber Efendimizin hadisi şeriflerinden 12'sinde Babül Ewap hakkında hüküm vardır. Babül Ewap gibi çetin bir yerde kalıp da ibadet eden müminlerin bir yıllık ibadeti 70 yıla bedeldir diyorlar. Şunu da arz edeyim: Yalnız birbuçuk sene içerisinde Kars Sancağından 120 bin kişi Eleşkirt'e, Pasinler'e, Erzurum'a geçmiş. Bırakıyorlar Haskallar gibi gidiyorlar, halise toprağına gideceksiniz diyorlar ve Kars'taki müftülük, Batum'daki müftülük, Tiflis'teki baş müftüye bağlanıyor. Oradan basılmış kitaplardan elimize geçti, broşürlerden, cami avlularının, ne duruyorsunuz hicret eyle. Yarın senin çocuğun asvâs diyecek, Emenice Allah diyecek, falan, şunu diyecek, ne durursun hicret eyle, senin evladın sana ileride davacı olacak, halife toprağına diye teşvik ediyorlar. Orduyla beraber göçenlerden başka ötekiler de kaçsınlar diye. Sultan Hamid Şeyhülislamdan, metnini öğrenemedik, yalnız hadisi şerifin meali şu şekildedir. "Azılı düşman karşısında bir yıl ibadeti-ne devam edenlerin ibadeti 70 yıla bedel sayılır. 70 yıl halis ibadete karşılık sayılacak." Bendeniz İstanbul Müftülüğünden sordum, deftere kayıtları var mı? Affedersiniz, hamam kubbesi gibi bir kubbenin içerisinde dökmüşler fetfanenin evrakını, oradan bulmanın imkânı yok; meali herkeste var. Hemen Kars'a ve Batum'a şehbender tayin ediyor Sultan Hamid. Bu fetvayı gönderdikten başka, şimdi ismi hatırımda değil o anki Şeyhülislamın adı, adını bir mektebe, caddeye verdirmek istiyoruz. Kars veya Ardahan'da. Bir de farman gönderiyor diyor ki, "21 sene içerisinde yedi taksitle tazminat vereceğiz." Bendeniz 1877 devlet salnamesinden o zamanki Rusya İmparatorluğunun yıllık bütçesini buldum. Yıllık bütçesi bizim kırmızı altınla 80 milyon kırmızı altın. 80 milyon nüfuslu Rus Devletinin bütçesi. Bizden aldığı tazminat 245 milyon altın. Karas'ta, Ardahan'da demiryolunu, kışlaları hep bizim paramızla yapmış Ruslar tazminat parasıyla ve kolonilerini getirip yerleşmişler bizim hazır binalarımızla, bizim paramızla. Buna engel olmak için Sultan Hamid böyle yapmış, durdurmuş onu. Fermanda aynen şu ifade vardır. "Siz de göçerseniz, Ahıska gibi camiler yıkılır, Ezanı Muhammedi kesilir. Siz bu zulme dayanın, işte hadisi şerif, ahiretinizi düşünün göç etmeyin" diyor Sultan Hamid. Dahiyane bir buluş. Bendeniz bunu 1964'te 22 sayılı ağustos sayısında Türk Kültüründe Kars'ı Kıbrıs gibi olmaktan kurtaran fetva diye yazdım, çizdim. Acaba Bosna-Hersek için böyle bir şeye rastladınız mı? Onu sormak istiyorum efendim.

2. Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadag'da bulunan "cemaat-ı islamiye"nin "hususât-ı mezhebiye"leri hakkında "Cenab-ı Şeyhül-İslâmî"den kaleme alınan talimatnamenin mukaddime ve vakıflarla ilgili yedinci bahsinde yer alan 62-70. maddeleri (VGMA 1302: 258,262)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
المصنف: شيخنا العلامة
المؤلف: شيخنا العلامة
المحرر: شيخنا العلامة
المطبع: دار المطبعين
الطبعة: الأولى
العدد: ١٠٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
المصنف: شيخنا العلامة
المؤلف: شيخنا العلامة
المحرر: شيخنا العلامة
المطبع: دار المطبعين
الطبعة: الأولى
العدد: ١٠٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
المصنف: شيخنا العلامة
المؤلف: شيخنا العلامة
المحرر: شيخنا العلامة
المطبع: دار المطبعين
الطبعة: الأولى
العدد: ١٠٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
المصنف: شيخنا العلامة
المؤلف: شيخنا العلامة
المحرر: شيخنا العلامة
المطبع: دار المطبعين
الطبعة: الأولى
العدد: ١٠٠٠

4. Berlin Muahadenamesi'nin 30. bendine dayanılarak hazırlanan ve Karadag'da bulunan vakıf ve miri mal varlığının Bâb-ı âli hesabına "suret-i ferâğ" ve istigmaline dair talimatnamenin, 19 Recep 1295/1878 tarihli Karadag komisyonuna tayin edilmiş olan Şekip bey'e verilen suretidir (VGMA 1301: 932/22-23).

۱۹ حشمه نایبیه تره تیغ قویسوز ندره ایازوز
قرهلو شکیب کیم بریزوق علیخان موصوفست

۵ بربله عهدنامه سنک اولورچین بئینک قهره اخیره سنه عثمانی قهره سنه غلبه برک برقیسوزنک امدوک بیزدوروز
باغلاصا اولور حرمه قاری واستعمال متعالو لئیک مجلسی اولور ندره اییشکی اولور حرمه اولور
مصالحی اولور سنه لئیکه کسوریه مام اولور حقدرد اولور حرمه لئیکه برقیسوزنک حساب سنه سنه اولور
اولور استغاب اولور لئیکه حقدرد اولور لئیکه حقدرد اولور لئیکه حقدرد اولور لئیکه حقدرد

موتولر نکرمانه بالومول جانب امانه منا و نایبیه اولور حقدرد ماملایله بالومول امدوک حرمه اولور حقدرد اولور
موتولر ایچی بروجاری اجاری حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد

حکومت قوناقی وقتله قهره حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
اولور لئیکه بایر قهره اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
موتولر ایچی بروجاری اجاری حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد

اولور ایچی بروجاری اجاری حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
موتولر ایچی بروجاری اجاری حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد

اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
موتولر ایچی بروجاری اجاری حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد
ایله حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد اولور حقدرد

وخصیسی مقامی است او فاضل است بر وقت و اینست صاحب ملک بود آن که اولیفته نام دارد سوره ای که
اولیفته نامی است از آنکه وقت و تقاضای اعطای اولیفته کرد آن وقت حق است اسفالت اولیفته مقصود است

در خصیسی ازین موقوفه سوزید که بر ملک و بار و در حق ملک و یا خود برضا معین است آنست که بر وقت
اولیفته است او اینست که وقت اولیفته است که بر وقت و در اینست که نام خود را بر آنست که مال خود را بر وقت
فقط و غیر اینست و وقت بر اینست که معین است با اینست که بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
اولیفته است با حق ملک و در طایفه ای که با اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
برسای اعطای اینست که وقت حق است اسفالت اولیفته بود و در اینست که مال خود را بر وقت
فقط و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
انفاقی است و با خود بر اینست که وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت

امداد میره و موقوفه مناجره یا خود منجم کی اینست که اولیفته است حق و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و اعطای اولیفته است

اولیفته است که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت

قره طایف و اولیفته است که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت

موقوفه است که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت

موقوفه است که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت

موقوفه است که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت
موقوفه است و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت و در اینست که مال خود را بر وقت